

MARINKA MELINDA
(Debrecen)

Kulturális reprezentáció a szatmári sváboknál¹

A különböző népcsoportok fennállásának egyik kiemelkedő eszköze az etnikus specifikumok megjelenítése, érzékeltetése a külvilág felé. Ezen jelenségek közvetítése természetesen nemcsak más társadalmi csoportok számára tölt be jelentős szerepet, hanem a saját csoporton belüli kulturális minták elfogadtatására is irányul. A csoporton belüli homogén entitás adaptációja révén egy elsajátított kollektív tudás jön létre, melynek interpretálása jelzi a csoport kohéziójának mértékét. A tradicionális társadalmi normák működésekor a csoportösszetevők átadásának szerepét a hagyományozódás töltötte be, amely funkcionális módosulásával a közösség társadalomnéprajzi értelemben vett fogalmának átalakulását is maga után vonta. Ennek következtében több etnikai csoportnál tapasztalhattuk, hogy az összetartást erősítő közös élmények csökkenésével a homogenitás érzékeltetése veszített intenzitásából.² Egyes csoportok ezért olvadtak be teljesen a mellettük többségben létező, vagy erősebb összetartó erővel rendelkező közösségekbe. Némely csoportnál azonban megjelenik egyfajta szokásrevitalizáló magatartás, mely a hagyományozódás megszakadása esetében az etnikus specifikumok iránti újratanulási igényben bontakozik ki.

A jelenkor etnikai csoportjainál egyre gyakrabban megfigyelhető ez a jelenség, melyben a gyökereket idéző kulturális elemek felelevenítése, visszatanulása és reprezentálása válik a létfenntartás elsődleges eszközévé. Wolfgang Kaschuba szerint az egyedi kézirat, nyelv és stílus az, amelyen keresztül megismerhetővé válik a kulturális identitás. Ehhez azonban szükséges az úgynevezett nyílt terek biztosítása, mely a mozgás, a találkozás, a közös étkezések, vásárlások és demonstrációk révén valósul meg.³ Ezek az önkifejezésre lehetőséget adó helyek jelenthetik a kulturális reprezentáció tereit, melyben az etnikus jelenségek kifejezése a reprezentáció közvetlen, közvetett és többszörösen közvetített formájában is megvalósulhat.⁴ A szatmári sváboknál⁵ végzett eddigi vizsgálataim során megfigyeltem, hogy közvetlennek mondható reprezentáció valósul meg, amikor az etnikus jegyeket a saját csoportból származó egyének közvetítik a külvilág és saját csoporttagjaik felé. Történelmi tudatukban egyértelműen kirajzolódni látszik a kollektív azonosulás, ellenben a több évtizeddel ezelőtti nyelvsziget-kutatási eszméknek megfelelő etnikus tömb, mint olyan, nem létezik. Inkább egymás mellett élő, hasonló történelmi múlttal rendelkező települések halmazáról van szó, melyekben a sváb származású lakosság a lokális és etnikai identitás kifejezésére törekszik. A közvetlen kulturális reprezentáció az egyes falvakban külön-külön,

¹ A szatmári sváb településeken folytatott kutatásaimat támogatja az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoportja és az OTKA AT 49349-es számú pályázata.

² Bindorffer 2001: 96

³ <http://www.tu-cottbus.de/Theo/wolke/deu/Themen/031/Kaschuba/kaschuba.htm> (A letöltés ideje: 2008. július 24.)

⁴ A közvetett és többszörösen közvetített reprezentáció fogalma a néprajzi jellegű vizsgálatokra is vetíthető. <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00004/rouss.html#veg> (A letöltés ideje: 2008. július 24.)

⁵ A szatmári sváb etnikus tömb, mint olyan a 20. század végére felbomlott. A jelenlegi kutatások alapján megállapítható, hogy az egykori telepesfalvakban egy szatmári sváb származástudattal rendelkező etnikus halmazt találunk, melynek tagjai német, magyar és/vagy román nemzeti identitásúnak vallják magukat. Tanulmányomban a szatmári sváb jelző értendő mind a hagyományos értelemben vett homogén és a jelenkori átalakult, heterogén közösségre is, ahol az alapvető csoportösszetevő, a sváb eredettudat.

egymástól függetlenül valósul meg, kialakítva ezzel egyfajta lokális önreprezentációt és önálló kommunikációs csatornát, kiemelten Németországgal szemben. Ennek következtében nem lehet olyan mértékű kapcsolattartásról beszélni a sváb falvak között, mint ami a kisebbségi léthelyzet egységét és a diaszpórikus egységes tömböt jelképezné. Két társadalmi esemény kivételével, ez pedig a mérk-vállaji strúdli fesztivál és a sváb találkozó. Ezekben a társas összejöveteleken a gasztronómia és a folklór keretein belül reprezentálják önmagukat. A strúdli készítés hagyományának fenntartása és ismertetése, a rezesbandák felállítása és az újratanult sváb dallamok előadása jelenik meg, mint reprezentációs eszköz.⁶ A szatmári sváboknál megfigyelhető újratanulási folyamatban az identitáskonstrukció módosulásának egy újabb szegmensét ragadhatjuk meg, mivel a revitalizált szokásokkal mesterségesen igyekeznek újrakonstruálni etnikai identitásukat.

„Az etnikai kultúrának múltba ágyazott diakrón dimenziója mellett egyúttal szinkrón dimenziója is van. Diakrón dimenziója tartalmazza a kollektív emlékezetben megőrzött múltat idéző tradíciókat. A szinkrón dimenzió a hagyományok reprezentációja.”⁷ Ha ezt a meghatározást vesszük figyelembe, akkor a jelenben hagyományozott és a revitalizált szokások alapján a szatmári sváb etnikai sajátosságok diakrón dimenziójába csak az általuk kirbáznak nevezett templombúcsú és néhány táplálkozással kapcsolatos szokás, mint például a strúdli sütése tartozik. Ezek fennállása ugyanis töretlen. Így a szinkrón dimenziót alkotja minden olyan egyéb megnyilvánulás, amely a hagyományozódás megszakadása miatt elfeledett és újratanult szokás. Ilyen például: a már említett sváb dalok újratanulása, majd előadása; a rezesbandák újraalkotása; az úrnapi körmenet visszaállítása; a zarándoklatok felelevenítése egy-egy szakrális objektumhoz. De ide tartoznak azok a szociális, társadalmi és politikai tevékenységek is, melyek a sváb etnikai jegyeket erősítik. Ilyen például Mezőpetri sváb múzeumának a létrehozása, amely a „Heimattmuseum Petrifeld” nevet viseli, és amely a reprezentáció sajátos színtereként jelenik meg. De ide sorolhatjuk még a deportáltak emlékére állított emlékműveket, melyek a „fájdalmas sváb sorsot” vetítik elénk. Ezek az eszközök egyfajta nonverbális kommunikációt megvalósítva tárják fel múltbeli emlékeik egy darabját. Az etnikai hovatartozás érzékeltetésére egyéb nonverbális kommunikációs csatornát is alkalmaznak. Nemzeti kötődésük kifejezése például a települések középületein kifüggesztett – az államilag kötelező román nyelvű mellett – német és magyar nyelvű tábláin is megvalósul.⁸ A kommunikáció a kinyilatkozási területek, közegek egyik legjelentősebb elemeként fogható fel, melyben a nyitottság a reprezentáció alapjaként jelenik meg.⁹ A sváb leszármazottak körében megfigyelhető egyfajta a társadalom minden szintjén létrejövő interkulturális kommunikáció, amely nemcsak az elszármazott csoporttagokkal való kapcsolattartásra ad lehetőséget, hanem egyéb közösségekkel szemben is lehetővé teszi az információáramlást. Ennek érdekében a legmodernebb

⁶ A strúdli a svábok egyik legismertebb sült tészája, melyet az egykori őshaza területén és Szatmárban is fogyasztanak. Liszt és krumpli alapú tészta, melyet lekvárral, túróval vagy krumplival töltenek, és forró olajban kisütik. Amíg a szatmári területen élő sváb származásúak még a mai napig is házilag készítik, addig a Baden-Württembergben élő svábok többsége már inkább gyorsfagyasztott félkész ételként vásárolják. Bödi 2006.

⁷ Bindorffer 2001: 94

⁸ A nonverbális mellett verbális megnyilvánulásaikban is manifesztálódik a hármasszoros nemzeti kötődés. A három nyelvből eredő szófordulatok kombinálásával találkozhatunk ugyanis a hétköznapi szóhasználatban, ami bizonyítja a sváb dialektus egykori létezését és a magyar nyelv jelenét. A román nyelv hivatalos alkalmazása révén viszont egyre inkább elterjedt a hétköznapi magyar nyelvű szóhasználatban megjelenő román eredetű szavak alkalmazása.

⁹ Wolfgang Kaschuba értelmezése szerint: <http://www.tucottbus.de/Theo/wolke/deu/Themen/031/Kaschuba/kaschuba.htm> (A letöltés ideje: 2008.07.24.)

technikai eszközöket is alkalmazzák a nyitottság megvalósítására. A szatmári svábok honlapja például a világ bármely pontján lévő sváb, vagy más csoporttag számára vált kulturális adathordozóvá. Mezőpetriben például az úgynevezett teleház létrehozásával tették lehetővé a helyiek számára az internet szolgáltatáson keresztül folytatott kapcsolattartást. Egyik előnye, hogy a település lakosainak egy része ennek segítségével különféle határon átvélő program megszervezésében és lebonyolításában vehet részt. A másik előnye, hogy ez által könnyebben elérhetővé válnak a Németországba áttelepült rokonok.¹⁰ Harmadszor pedig segít a testvérvárosi kapcsolatoknak a kiépítésében, melyek a kulturális jegyek reprezentálásának újabb szinterei. A testvérvárosi kapcsolatok révén, a diplomácia szintjén és a közsférában, szociális és kulturális téren is a falunapokon nyílik lehetőség az önmeghatározásra. A társas összejövetelek között meg kell még említeni a regionális, kistérségi gasztronómiai fesztiválok megrendezését, amely nemcsak a hazalátogató elszármazottakkal, hanem a környező, más etnikumhoz tartozó települések lakosságával is megismerteti a sváb kulináris szokásokat. Rendkívül figyelemfelkeltő az a tény, hogy minden társas összejövételhez társul egy szakrális jellegű esemény is. Így felekezeti szempontból is nyomatékosítani tudják a különbözőséget a környező falvak ortodox vagy görög katolikus közösségeivel szemben.

Az említett társas jellegű megnyilvánulások közbenjáró személyei, generálói lehetnek egyszerű csoporttagok – akik egyéni cselekedettel indikálják a reprezentációt – vagy a lokális elitréteg tagjai és a hivatali közszereplők, akiknek tevékenysége az etnikai mellett politikai jellegű és kommunális célzatú is lehet: ilyen megnyilvánulás például a pályázatírás sváb kulturális programok megrendezésének finanszírozásához.

Fontos kiemelni, hogy nemcsak a társas élet és a hozzájuk kapcsolódó mentális és fizikális tevékenységek lehetnek a reprezentáció nyílt terei, hanem különböző tárgyak, orgánumok és intézmények is, melyek már a közvetett és többszörösen közvetített megnyilvánulások kereteit is biztosíthatják. Ennek egyik leginkább megfogható szegmense a szatmári svábok néprajzi kutatástörténetében megtalálható. Először a saját csoportból származó egyének kezdik el az etnikus kötődés gyökerét kutatni, majd publikálni. Így a tőlük származó legtöbb munka az eredet- és sorstörténetet feldolgozó tematika köré épül. A történelmi vonatkozású publikációk közül nagy számuk miatt most csak egyet, Stefan Schmied munkáit emelem ki.¹¹ A krasznabélteki származású történész és népművelő röviden ismertette a szatmári svábok történelmének 1712-től 1962-ig terjedő időszakát. Schmied 1972-ben a szatmári német iskolatörténetet írja meg, majd az 1918 és 1940 közötti eseményeket a német-sváb közösség életmódjának tükrében ábrázolja. A kötetet megjelenése után (1976) két évvel alkotásait kibővíti a bécsi döntést követő sváb sorsforduló leírásával.¹² Munkásságának kiemelt területe, hogy éveken keresztül felelős kiadója volt a „*Sathmarer Heimatbrief*” nevű kiadványsorozatnak, amely a Németországba migrált szatmári svábok életének eseményeiről és a szatmári hagyományokról tudósít.¹³ A folyóirat a csoporttagoktól származó etnikus tartalommal bővelkedik, annak érdekében, hogy a kulturális jelenségeket nemcsak a kívülállóknak

¹⁰ A rendszerváltást követően a Romániában élő szatmári svábok a német származást bizonyítva telepedhettek át Németországba. A 31 sváb telepésfalu lakosságának nagy része élve a lehetőséggel egy jobb élet reményében indult el és vált ez által időszakos ingázóvá Románia és Németország között.

¹¹ Az egyéb történelmi és néprajzi vonatkozású publikációk listáját lásd: Marinka 2007

¹² Schmied 1962, 1972, 1976, 1978

¹³ A kiadvány teljes címe: Sathmarer Heimatbrief. Mitteilungen der Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben in der Bundesrepublik Deutschland.

közvetítse, hanem a Szatmárban élő és a Szatmárból elszármazott svábok számára is visszacsatolja. A „Sathmarer Heimatbrief” jelenlegi szerkesztője Helmut Berner, aki egyéb tudományos és kommunális tevékenységgel is színesíti a „mesterséges tudatépítők” sorát.

A kulturális reprezentáció sajátos, összetett, deskriptív színtereiként külön érdemes megemlíteni a falumonográfiákat, melyek az elmúlt században folyamatosan láttak napvilágot. Ezek többsége általában a települések történetét, a svábok beköltözésének történetét, a templom és az egyházi épületek leírását, a svábok életmódját és szokásaik egyszerű leíró jellegű formáját tartalmazzák. A szerzők ezeknél az alkotásoknál is az esetek többségében a saját etnikus közegéből származó személyek közül kerültek ki, legtöbbször a települések plébánosai, akik elődeik jegyzeteit dolgozták fel a helyi História Domusból.

A helyiektől származó első írások megjelenése után röviddel a kutatók is felfigyeltek a szatmári németiségre, így a történeti kutatások után a két világháború közötti időszakban megkezdődött a népdalgyűjtés a telepes falvakban. A dunai svábok népzene hagyományának feltárása során többen vállalkoztak a sváb muzikalitás átfogó képének megrajzolására. Sok esetben ezeknél az összehasonlító változásvizsgálatra fektették a hangsúlyt. A néprajzi érdeklődés a szatmári sváboknál a népdalokon kívül más folklórműfajra is kiterjedt. Mesék, mondák, hely - és élettörténetek, elbeszélések, legendák, viccek, trufák, gyermekmondókák és újévi jókívánások is bekerültek a róluk szóló leírásokba. Eleinte csak a történeti munkák adalékaiként jelentek meg rövidebb adatközlések, sokszor a sváb életmód bemutatásával párhuzamosan. A kutatási témák kiszélesedésével a népköltészeti alkotások antológiái több kötetre bővültek. Itt jegyzem meg, hogy ezeknek a munkáknak bizonyos százalékaival a kutatómunkám során több ízben találkoztam interjúalanyaim polcain, melyek közvetett és többszörösen közvetített reprezentációs eszközként csatolták vissza a sváb etnikus jelenségeket a fiatalabb generációknak.

A magyarországi németiségről szóló tudományos diskurzus az elmúlt évszázad során különféle fogalmi keretbe ágyazva ismertette a svábság kulturális jelenségeit, közvetett és többszörösen közvetített módon. Propsz Eszter a magyarországi német irodalmi diskurzust vizsgálva megállapítja, hogy a német nemzetiségi identitást és tudatkonstruálódást jól tükrözik a német nemzetiségi irodalmi alkotásokban levetített diszkurzív pozíciók. Ezek közül megemlíthető a „*történelmi sors*“, amely csoportösszekötő funkciót tölt be; a „*sorsüldözött*“, mint áldozati kép; a „*magyarországi németiség*“, mint gyűjtőfogalom; a „*hazakép*“ ábrázolásmódjának keresése; a „*nemzetiségi kultúra ápolása*“; „*a nemzetiségi lét kihangsúlyozása disszimilatív stratégiával*“; és „*az én németiségem*“ kifejezése. A rendszerváltást követően a Németországból „*hazalátogató*“ diszkurzív pozíciójával bővül a svábságot jellemző fogalomcsoport.¹⁴ Hasonló kontextusban jelennek meg a szatmári németiségről szóló irodalmi, történelmi és néprajzi alkotások is. Némelyek kimondottan az elemi etnikus jegyeket írják le a szatmári svábokról, mások pedig valamilyen népcsoporttal való összehasonlításban vetítik elénk a sváb etnikus specifikumokat.

A többszörösen közvetített reprezentációk körében megemlítendő még a dunai svábsággal és így egyben a szatmári térséggel foglalkozó kutatóintézetek, archívumok, múzeumok, társadalmi szervezetek, csoportok, újságok és honlapok. Ezek közül kiemelem a Johannes-Künzig-Intézetet Freiburgban és a dunai svábok Központi

¹⁴ http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_03/cikk.php?id=952 (A letöltés ideje: 2008. február 24.)

Múzeumát Ulmban. Romániában a Szatmári Múzeum mellett napilapok is rendszeresen tudósítanak a szatmári svábok jelenkori életmódjáról és egykori hagyományairól. A Szatmári Friss Újság és a Nagykaroly és vidéke című lapok a sváb hagyományok leírásával, vagy történelmi vonatkozású cikkekkel erősítik a környékbeli falvak lakosaiban az eredettudat fenntartását, illetve a hagyományok újraélesztését.

Tanulmányom részletekben a Romániában élő sváb származástudattal és magyar/német/román nemzeti azonosulással rendelkező népcsoport kulturális reprezentációját taglalta. A kulturális reprezentáció tehát a szatmári sváboknál az etnikus specifikumok tudatos kihangsúlyozásában (közvetlenül, közvetetten és többszörösen közvetített módon) valósul meg, így jól látható, hogy a megnyilvánulások különféle színtereit felhasználva próbálják sváb identifikációjukra felhívni a figyelmet. Ezeknek sajátos csoportját képezik azok a szaktudományos és autodidakta módon létrejött alkotások, melyek sváb etnikus tudattal rendelkező kutatóktól származnak. Funkciójuk egyfajta mesterséges tudatépítés, mely a sváb hagyományok újjáélesztése és visszatánulása érdekében valósul meg. Az etnikus jegyek közvetítésében, a csoport önmeghatározásban jelentős szerepet töltenek be a különféle orgánusok, intézmények és társadalmi események, mint nyílt terek. Ezeknek a reprezentációs színtereknek a vizsgálata lehetővé teszi a szatmári svábok identitásstruktúrájában megfigyelhető változások értelmezését.

Felhasznált irodalom

Bindorffer Györgyi

2001 Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Bódi Erzsébet

2006 A szatmári svábok sajátosságai a táplálkozástudomány terén. In: Az egeri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Agraria XLII. 29-43. (Különlenyomat)

Jean-Jaques Rousseau

1999 Kiejtés. In: Magyar Filozófiai Szemle 1999/ 4-5. (fordította: Ullmann Tamás) <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00004/rouss.html#veg>

(A letöltés ideje: 2008. július 24.)

Kaschuba, Wolfgang

2003 Rápresentation im öffentlichen Raum. In: Der öffentliche Raum in der Zeit der Schrumpfung. VIII./1. 2003. szeptember. <http://www.tucottbus.de/Theo/wolke/deu/Themen/031/Kaschuba/kaschuba.htm>

(A letöltés ideje: 2008. július 24.)

Marinka Melinda

2007 A szatmári svábok kutatásának eredményei a freiburgi Johannes-Künzig-Intézet gyűjteményének tükrében. In: Kiri Edit – Kovács László Erik – Szilágyi Judit: Notitiae Iuvenum. Tanulmányok Ujváry Zoltán 75. születésnapjának tiszteletére. Debrecen, 43-52.

Propsz Eszter

Diszkurzív pozíciók a kortárs magyarországi német irodalomban.

In: Kisebbségkutatás, 2005. 3. szám. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2005_03/cikk.php?id=952

(A letöltés ideje: 2008. február 24.)

Schmied, Stefan

1962 Die Sathmarer Schwaben: kurzgefaßte Geschichte der Volksgruppe zur 250-Jahrfeier; 1712-1962. Leubas/Kempton, Selbstverl. d. Verf.

1970 Scheindorf: 1780-1970; Geschichte einer sathmarschwäbischen Siedlung. Leubas/Kempton, Selbstverl. d. Verf.

1972 Geschichte des sathmardeutschen Schulwesens: von den Anfängen bis 1971. Leubas/Kempton, Selbstverl. d. Verf.

1976 Die deutsch-schwäbische Volksgemeinschaft Sathmar: ein Beitrag zur Geschichte der Sathmarer Schwaben von 1918 bis 1940. Leubas /Kempton, Selbstverl. d. Verf.

1978 Das Schicksal der Sathmardeutschen nach dem Wiener Schiedsspruch von 1940. Leubas/Kempton, Selbstverl. d. Verf.